

БРУСЛИК ОЛЕКСІЙ ЮРІЙОВИЧ,

аспірант кафедри державного будівництва,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: bruslex7@gmail.com
ORCID 0000-0002-4217-2586

УДК 342.37(410)

Конституційно-правова трансформація британської монархії в новітню епоху Єлизавети II (стаття перша)¹

*«Я не можу повести вас у бій.
Я не пишу для вас закони і не здійснюю правосуддя.
Але я здатна на децю інше – віддати своє серце
цим стародавнім островам і віддано служити народу
Британської Співдружності».*
Єлизавета II

У статті досліджено основні елементи конституційно-правового статусу британського монарха. Зокрема, розглянуто сукупність конституційних ролей, які виконує британська королева в новітній час, а також прерогативи британського монарха. Основну увагу приділено специфіці реалізації політичних прерогатив та наявності в даному аспекті у королеви дискреційних повноважень. Розглянуто деякі фактори спричинення конституційних криз та характер поведінки в таких випадках британського монарха (наприклад, кризи, що викликані прийняттям законодавства і реалізація монархом права законодавчого вето, розпуск монархом Парламенту і призначення Прем'єр-міністра в умовах обрання на загальних виборах «підвішеного» Парламенту). Аргументовано позицію про те, що внаслідок позиції королеви Єлизавети II за умов дії «нової» британської конституції монарша дискреція в аспекті реалізації королівських політичних прерогатив фактично нівельована.

Ключові слова: конституційно-правовий статус монарха, Корона, королівські прерогативи, монарша дискреція, королева Єлизавета II, трансформація.

¹ Стаття присвячена 90-річчю королеви Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії Єлизавети II.

Постановка проблеми. Нині правляча королева Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії Єлизавета II зійшла на трон 6 лютого 1952 р. після смерті свого батька, короля Сполученого Королівства Георга VI, хоча офіційна коронація нового монарха відбулася лише шістнадцять місяців потому – 2 червня 1953 р. 9 вересня 2015 р. Єлизавета II стала найбільш довго правлячим монархом за всю історію Сполученого Королівства, випередивши за цим показником королеву Вікторію. Епоха правління Єлизавети II – це період післявоєнного розвитку Сполученого Королівства, коли Британія остаточно перестала бути імперією і почала знаходити своє нове місце в мінливому світі. У цей період відбулися значні конституційні трансформації, в тому числі й конституційно-правового статусу британської монархії.

Авторитетний конституціоналіст В. Богданор у своїй роботі «Монархія і Конституція» слушно підкреслював: «Найбільш примітною особливістю в історії монархії залишається майстерність, з якою вона адаптувалася до умов, що змінюються. У Британії монархія була інститутом, який, залишаючи свою форму незмінною, здавалося б майже нескінченно адаптується, навіть якщо іноді ця адаптація була неохочою. Джорджу Вашингтону було б легше визнати, що Білл Клінтон виконував аналогічні його власним функції згідно з американською Конституцією, в той час як король Джордж III був би не в змозі визнати те саме в контексті своє спадкоємиці – королеви Єлизавети II» [1, с. 302].

Актуальність статті обумовлена необхідністю дослідження трансформації певних аспектів конституційно-правового статусу британської монархії, які відбулися в період правління Єлизавети II.

Ступінь розробленості проблеми. Важливий внесок у дослідження вказаної проблематики здійснили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: В. Богданор, Р. Блекберн, І. Ковальов, П. Лейланд, В. Лузін, Н. Мішина, С. Серьогіна, В. Шаповал та ін. Метою пропонованої статті є дослідження деяких аспектів конституційно-правового статусу британської монархії, реформування яких відбулося за правління Єлизавети II і трансформація яких здійснила найбільший вплив на нинішній стан досліджуваного інституту.

Виклад основного матеріалу. Монархія є системоутворюючим державним інститутом, який відіграє провідну роль у створенні та існуванні Сполученого Королівства. Починаючи з XVII ст. роль монарха в державному управлінні постійно змінювалася шляхом перманентного скорочення королівської влади. Внаслідок прийняття в 1689 р. Парламентом Білля про права та в 1701 р. Акта про устрій, в Англії відбулися юридична фіксація відходу від абсолютизму і остаточно закріплення конституційної монархії.

Нині монарх є главою держави і формальним джерелом суверенної влади, а також виступає символом єдності нації і гарантом державної спадкоємності та стабільності в суспільстві. Слід відзначити, що монарх фактично уособлює державу та державну владу. В конституційному праві Вели-

кобританії не використовується поняття «державна» (State), натомість застосовується концепція Корони (Crown), під якою здебільшого розуміються інститути державної влади. В. Шаповал з цього приводу зазначає: «Даний термін (Корона. – О. Б.) жодною мірою не позначає державний інститут, інститут глави держави. Останній відсутній як такий у британському конституційному праві, а як його сурогат у деяких випадках фактично використовується концепція Корони» [2, с. 83]. Таким чином, концепція Корони сформувалася на основі функціонування інституту монархії в умовах дії конституційної монархії як форми правління, і яка використовується у британській правовій доктрині та нормотворчості для позначення державної влади і системи її інститутів.

Саме на основі концепції Корони було сформовано принцип злиття влади в Сполученому Королівстві як фундаментальний принцип британської конституції, оскільки формально-юридично законодавчі, виконавчі та судові органи отримують свою владу від монарха. Законодавча влада здійснюється «Королевою в Парламенті», виконавча – формально належить «Королеві в Раді», тобто Таємній раді, а реально – Кабінету (Уряду Її Величності) та міністрам Її Величності. Судова влада здійснюється судьями Її Величності, а судовий обвинувальний акт приймається від імені монарха. Визначаючи у цілому роль британського монарха в управлінні державою слід визнати справедливість застосування до нього знаменитого вислову Тьєра: «монарх царює, але не править». При цьому під

поняттям «царює» позначаються формальні права монарха, тоді як «править» означає реальне верховне володарювання, керівництво державною політикою [3, с. 261].

У правовій науці сукупність повноважень британського монарха визначається збірним поняттям – королівські прерогативи. До встановлення в Англії конституційної монархії королівські прерогативи сприймалися як «невід’ємні», або природні, права короля. Деякі науковці повноваження монарха пропонують поділяти на прерогативні (невід’ємні, які належать монарху згідно із загальним правом) та статутні (встановлені законом) [4, с. 331], що навряд чи може бути виправдано на сучасній стадії розвитку британської монархії.

У період функціонування в Англії абсолютизму королівські прерогативи часто ставали підставою для конфронтації між сувереном і Парламентом. Монархи трактували свої прерогативи як природні права, на які Парламент не має права посягати, у той час як Парламент прагнув обмежити королівську владу шляхом прийняття статутів. Однак після встановлення в Англії конституційної монархії та закріплення парламентського правління королівська прерогатива почала сприйматися як така, що обмежується законом та визначається судовою практикою. Утвердження принципу парламентського суверенітету надало право Парламенту приймати статuti з приводу будь-якої королівської прерогативи (обмежувати, скасувати, встановлювати). Ця позиція неодноразово підтверджувалася і судовою практикою [5].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку британської монархії королівські прерогативи більш доцільно поділяти на два види: особисті та політичні [6, с. 650]. Особисті прерогативи – це сукупність закріплених у британській конституції прав монарха, які передбачають королівські імунітети та «особисті» права монарха. До особистих прерогатив належать: право монарха на королівські регалії, які вважаються атрибутами королівської влади; право суверена на офіційний титул, який вказує на божественне походження монарха та перераховує його основні володіння і повноваження; право на фінансове забезпечення; право власності монарха та ін. Одним із важливих імунітетів монарха, як особистої прерогативи, є судовий імунітет. У даному контексті слід відзначити, що Корона як інститут влади може бути відповідачем у суді [7, с. 511], оскільки судовий імунітет монарха має персоніфікований характер.

Політичні прерогативи монарха є доволі широкими і регулюються здебільшого загальним правом та конституційними угодами. Разом з тим у період правління Єлизавети II започаткувалася тенденція статутного регулювання королівських прерогатив. Політичні прерогативи монарха прийнято поділяти на внутрішньополітичні та зовнішньополітичні. Під останніми розуміється сукупність прав монарха в зовнішньополітичній сфері: а) право укладення міжнародних договорів; б) право оголошення і укладення миру; в) право визнання зарубіжних держав і урядів; г) право направлення та акредитації дипломатичних представників тощо. Внутрішньополітичні королів-

ські прерогативи можна узагальнено згрупувати у трьох сферах: 1) прерогативи у сфері управління державою; 2) законодавчі прерогативи; 3) судові прерогативи.

Королівські прерогативи в управлінні державою стосуються здебільшого сфери виконавчої влади, яка реально здійснюється Урядом Її Величності, і серед яких можна виділити: а) формування Уряду; б) призначення і звільнення міністрів з посади; в) нагородження почесними званнями та державними нагородами; г) призначення єпископів; д) повноваження у сфері оборони та ін. Прерогативи монарха в законодавчій сфері обумовлені тим, що королева є невід'ємною частиною британського Парламенту, який, згідно з британською правовою доктриною, має триєдину складову структуру (королева, Палата громад, Палата лордів), яка об'єднана правовим концептом «королева в Парламенті». Законодавчі прерогативи монарха мають подвійну природу: право монарха підписувати законопроекти, що прийняті Парламентом, та право розпуску і скликання Парламенту. Судові прерогативи монарха здебільшого зводяться до наявності у королеви права помилування та призначення суддів на посади шляхом видання королівських листів-патентів. Окрім цього, як уже зазначалося, всі судові рішення в Сполученому Королівстві приймаються від імені королеви.

Однак, згідно з основоположною конституційною угодою, реалізація політичних прерогатив монарха можлива лише за порадою Прем'єр-міністра та міністрів Її Величності. Це положення некодифікованої британської консти-

туції є одним із правових стовпів, на які спирається нині діюча в Сполученому Королівстві форма правління – конституційна монархія. Усі акти, що приймаються монархом у сфері реалізації його політичних прерогатив, підлягають контрастигації відповідним представником або головою Уряду. Якщо рішення монарха не отримало такої урядової підтримки, воно не має юридичної сили.

Професор Оксфордського університету Вільям Енсон, описуючи в даному контексті взаємовідносини між Кабінетом та монархом, зазначав, що: «Слуги короля (члени Кабінету. – О. Б.) мають право на повну довіру монарха, а це означає, по-перше, що у державних справах він не має права приймати поради від інших осіб без відома членів Кабінету; по-друге, він (монарх. – О. Б.) не повинен публічно висловлювати свої думки з приводу державних справ, без проведення попередніх консультацій з ними (міністрами. – О. Б.); по-третє, він повинен приймати їхні поради, якщо вони запропоновані як поради Кабінету, і підтримувати їх до тих пір, поки вони залишаються членами правлячого Кабінету» [8, с. 128]. Подібний стан реалізації монархом своїх політичних прерогатив дав підстави В. Енсону дійти висновку, що «раніше король правив через міністрів, тепер же міністри правлять через короля».

Похідним від вказаної конституційної угоди є один із головних принципів британської правової доктрини, який полягає в тому, що монарх не несе політичної та юридичної відповідальності за свої дії. Це положення визначається формулою «Король не може діяти

неправомірно» (*'The King can do no wrong'*) [9, с. 30]. Тому всю повноту відповідальності за прийняті монархом рішення в рамках його королівських прерогатив несуть члени Уряду, і перш за все Прем'єр-міністр.

На основі наявних у монарха широких політичних прерогатив слід також підкреслити, що суверен одночасно виконує низку конституційних ролей. Єлизавета II є 1) главою Британської Співдружності, до складу якої входить 53 держави; 2) королевою 16 незалежних держав, і перш за все Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії; 3) верховним головнокомандувачем Збройних сил Великобританії; 4) главою англіканської церкви; 5) формальним джерелом суверенної державної влади.

Таким чином, у Сполученому Королівстві багато справ здійснюються від імені монарха та за своєю юридичною природою оформлені як реалізація королівської прерогативи. Слід відзначити, що конституційні угоди, статuti, загальне право та інші джерела некодифікованої британської конституції у деяких випадках погано визначають певні аспекти реалізації королівських прерогатив, тим самим залишаючи в руках правлячого монарха певну свободу вибору під час їхнього здійснення. У британській конституційно-правовій науці ця проблема має назву реалізації монархом дискреційних повноважень. У вітчизняній юридичній літературі вказані повноваження монарха йменуються так званими «сплячими» повноваженнями.

Під час дії «старої» британської конституції королівська дискреція в аспекті реалізації прерогатив задумувала-

ся класиками британського конституціоналізму як правовий запобіжник для виходу із можливих конституційних криз, соціальних потрясінь із метою забезпечення стабільного та сталого розвитку держави і суспільства. Однак після проведення серії конституційних реформ починаючи з 1997 р. відбулося формування «нової некодифікованої британської конституції» [10, с. 4–5]. За таких умов предметом академічних дискусій серед британських професорів конституційного права стало питання, чи володіє нинішній британський монарх будь-якими залишковими дискреційними повноваженнями в моменти конституційних криз чи політичних труднощів, які викликані прийняттям законодавства (реалізація монархом права законодавчого вето), розпуску Парламенту та призначення Прем'єр-міністрів (у тому випадку, якщо внаслідок проведення загальних виборів жодна з політичних сил не отримала більшості в Парламенті) [11, с. 168].

Указані три фактори спричинення конституційних криз на сьогодні регламентовані шляхом затвердження статутів, чи самою конституційною практикою. Так, формально-юридично королева має право абсолютного вето щодо законопроектів, які прийняті Парламентом, однак воно не використовується з 1707 р., коли королева Анна відхилила білль щодо формування народної поліції в Шотландії [12, с. 96]. З приводу цього вдалим є вислів Волтер Беджгота, який зазначив таке: «... королева не має права законодавчого вето. Вона повинна підписати свій смертний вирок, якщо за нього проголосували обидві палати Парламенту» [13, с. 57]. Унаслідок іс-

нування усталеної конституційної практики в аспекті реалізації монархом свого права законодавчого вето, ми можемо стверджувати, що воно давно перетворилося на правову фікцію, тому дискреція монарха, в контексті реалізації вказаної прерогативи, не може застосовуватися.

Другий фактор спричинення конституційних криз – розпуск Парламенту, не може бути реалізований монархом за власним розсудом у порядку застосування дискреційних повноважень. Це обумовлено тим, що в 2011 р. Парламентом Великобританії було прийнято Акт про фіксований термін Парламенту [14]. Цим статутом було визначено виключні умови, за яких монарх може застосувати свою королівську прерогативу щодо розпуску Парламенту.

Найбільш дискусійний фактор спричинення конституційних криз, у контексті наявності в монарха дискреційних повноважень, полягає в обранні на загальних виборах «підвішеного» Парламенту. Важливою королівською прерогативою є призначення Прем'єр-міністра на посаду. Формально монарх може вирішувати це питання на власний розсуд, однак відповідно до конституційної угоди королева зобов'язана автоматично призначити на цю посаду лідера партії, що отримала, внаслідок проведення загальних виборів, більшість мандатів у Палаті громад [3, с. 433–434]. Слід зауважити, що домінування Палати громад над Палатою лордів привело до визнання і укладення нової конституційної угоди, яка датується 1902 р. [15, с. 76]. Її суть полягає в тому, що монарх може попрохати сформувані Уряд лише представника нижньої пала-

ти Парламенту для того, щоб останній був відповідальний перед виборцями. Окрім цього, членом Палати громад також обов'язково має бути перший державний секретар, канцлер казначейства (міністр фінансів). Як вбачається, така вимога ставиться для того, щоб забезпечити підзвітність двох перших осіб Кабінету перед виборною палатою Парламенту.

Показовим у даному аспекті є випадок, коли в 1963 р. лорд Х'юм та лорд Хейлшем, два провідних претенденти на успадкування посади лідера консервативної партії після відходу від справ Гарольда Макміллана, відмовилися від своїх титулів, задля того щоб бути життєздатними кандидатами на заняття посади Прем'єр-міністра [12, с. 115]. У кінцевому рахунку Х'юму вдалося досягнути прем'єрства.

Після того, як лідер парламентської більшості ствердно відповість на пропозицію монарха зайняти посаду Прем'єра, він має сформувати Уряд і Кабінет. У тому випадку, коли за результатами виборів одна із політичних сил отримує більшість парламентських мандатів, зрозуміло, що королева уповноважує лідера парламентської більшості формувати Уряд. Однак, якщо після голосування жодна партія не має в Парламенті більшості, кому саме королева має запропонувати створити Уряд? Указане дискусійне питання часто ставили як британські конституціоналісти, так і дослідники британського права з інших країн, однак здебільшого воно залишається без однозначної відповіді.

Якщо новообраний Парламент за результатами виборів не має однопар-

тійної більшості, його прийнято називати «підвішеним Парламентом» (*'hung Parliament'*)¹. У цьому випадку стає незрозумілим, представника якої політичної сили королева має прохати зайняти посаду Прем'єр-міністра та сформувати Уряд. Кабінет має володіти підтримкою Палати громад, інакше він є непрацездатним. Тому в умовах функціонування «підвішеного» Парламенту політичні сили мають блокуватися між собою задля формування стійкої коаліційної більшості, яка б змогла сформувати дієвий Уряд. Розуміючи складність і конституційну невирішеність даної політичної ситуації, авторитетний торійський Прем'єр-міністр Великобританії Бенджамін Дізраелі свого часу зазначав, що «Англія не любить коаліції».

Відповідь на поставлене питання нам дає британська конституційно-правова практика. Проаналізувавши новітню історію Великобританії, ми доходимо висновку, що внаслідок проведення загальних парламентських виборів лише у трьох випадках не було визначено явного переможця. «Підвішений» Парламент функціонував при двох монархах, одного разу (1931) при Георгу V та двічі (1974 та 2010) при Єлизаветі II. Утім, позиція і дії представників монаршого престолу в майже ідентичних випадках були кардинально протилежними. Георг V у 1931 р. відіграв активну роль посередника, якщо взагалі не справжнього ініціатора, формування національного Уряду на чолі із лейбористом Ремзі Макдональдом [16, с. 19], який сформував

¹ Це поняття є широкоживаною офіційною ідіомою, яка фактично засвідчує відсутність у Парламенті абсолютної більшості.

коаліційний Уряд, до складу якого увійшли більшість представників консервативної партії. У 2010 р., навпаки, Єлизавета II і її радники наполягали, що королева не тільки не повинна брати участі в процесі формування Уряду, навіть взагалі не варто розглядати саму можливість її залучення [12, с. 37].

Цю проблему було вирішено таким чином. Результатом загальних виборів у лютому 1974 та 2010 років, стало обрання «підвішених» Парламентів, але в обох випадках чинні Прем'єри – Едвард Хіт та Гордон Браун – вирішили не йти у відставку негайно, щоб з'ясувати, чи зможуть вони продовжити роботу на посаді очільника Уряду, сформувавши коаліцію (з лібералами в 1974 р. та ліберальними демократами у 2010 р.). Як Хіт, так і Браун зазнавали критики за цей крок, оскільки низка британських конституціоналістів і політичних діячів твердили, що обидва прем'єри намагалися відродити мандат виборців, однак це їм не вдалося. Тому, зазначали критики, прем'єри в такому випадку мали негайно піти у відставку, як це зробив Стенлі Болдуїн в 1929 р.

Конструктивний характер цього підходу викликає значні сумніви, оскільки прем'єр-міністри фактично володіли конституційним правом діяти подібним чином. Зокрема, у контексті діяльності Г. Брауна науковці, які підтримали його позицію, стверджували, що чинний Прем'єр-міністр у ситуації «підвішеного» Парламенту не лише володів правом залишатися на посаді, а мав обов'язок обіймати посаду до тих пір, поки не буде гарантовано формування альтернативного Уряду з тим, щоб захистити королеву від необхід-

ності втручання у процес формування Кабінету [16, с. 21].

Це питання стало предметом обговорення на засіданні Комітету правосуддя Палати громад на тему: «Конституційний процес після загальних виборів». Державний секретар Гус О'Доннелл зазначив, що «“обов'язок” чинного Прем'єр-міністра не йти у відставку до тих пір, поки становище, яке пов'язане із конституційним процесом, що має місце після загальних виборів, не буде зрозумілим». Інші свідки на засіданні Комітету Палати громад визначили це як «“національний обов'язок” Прем'єр-міністра, який є важливішим за партійні політичні міркування, залишатися як основний радник Корони, але у жодному випадку не бути єдиним джерелом інформації» [17]. Враховуючи вищенаведену аргументацію, можна стверджувати, що Г. Браун може зазнавати критики з конституційно-правової точки зору, але не за те, що він запізно подав у відставку, а навпаки, за те, що він зарано це зробив. Чинний Прем'єр відразу після загальних виборів 2010 р. залишився на посаді, але зрозумівши, що він не зможе заручитися підтримкою Палати громад і сформувати Уряд, вже через чотири дні після виборів до Парламенту подав у відставку. Хоча до цього стало зрозуміло, що лідер Консервативної партії Д. Кемерон буде формувати Уряд, однак конституційний процес ще не був завершений, оскільки консультації щодо формування коаліційного Уряду між ліберальними демократами і торі тривали.

Відсутність ясності стосовно питання щодо формування Уряду у випадку обрання «підвішеного» Парламенту

привела до закликів серед науковців вирішити це питання законодавчим шляхом [12, с. 93]. Допоки ця ідея не знайшла свого втілення і навряд чи найближчим часом отримає подібну реалізацію, оскільки нині Парламенту, спільно з британською науковою спільнотою, вдалося виробити механізм формування Уряду за умов відсутності однопартійної парламентської більшості у результаті проведення загальних виборів. Зрештою цей метод полягає в тому, що чинний Прем'єр-міністр має залишатися на посаді до тих пір, поки конституційний процес формування альтернативного Уряду не буде завершений. Лише після вирішення питання про формування наступного Уряду (це може бути як Уряд меншості, якому Палата громад висловила підтримку, або коаліційний Уряд) діючий Прем'єр має подати у відставку, попередньо порадивши монарху, кому слід запропонувати зайняти посаду Прем'єр-міністра та сформувати Уряд.

Окрім вказаних, існують й інші випадки, коли монарх формально може скористатися дискрецією при реалізації своєї прерогативи. Усталена конституційна норма щодо поведінки монарха не дозволяє йому чи іншим членам королівської сім'ї будь-яким чином оцінювати діяльність Уряду або Прем'єра. Більше того, В. Богданор виділяє як важливий принцип конституційної монархії положення про те, що «не лише публічні заяви суверена мають бути зроблені за порадою міністрів, а й що будь-які приватні коментарі, навіть якщо вони зроблені приховано й обережно, мають опікуватися тим, щоб не зламати відносини з міністрами. Це стосується

й інших членів королівської сім'ї» [1, с. 67]. Однак, на думку В. Лузіна, у виняткових випадках, коли баланс між гілками влади поставлений під загрозу, чи має місце порушення конституції, або є підстави говорити про тенденції узурпації влади, монарх може скористатися дискрецією при реалізації своєї прерогативи. Вона полягає у можливості звернення королеви безпосередньо до своїх підданих з метою сформувати думку суспільства та безпосередньо виборців [9, с. 34]. Насправді така ситуація склалася в 1984 р., коли Єлизавета II у своєму різдвяному зверненні розкритикувала позицію Прем'єр-міністра та Кабінету з питання введення санкцій проти Південно-Африканської Республіки, яка є членом Британської Співдружності. Однак, як нам вбачається, у даному аспекті королева, користуючись дискрецією, виступала не в ролі монарха Сполученого Королівства, а в конституційній ролі голови Британської Співдружності.

Окрім цього, В. Лузін також намагався обґрунтувати позицію про те, що монарх має ще одну важливу прерогативу – у виняткових випадках самостійно звільняти з посади очільника Уряду. Такими «винятковими випадками», на думку автора, є неконституційність дій Прем'єр-міністра, його спроба маніпулювати парламентською більшістю з метою узурпації влади шляхом продовження своїх повноважень, чи створення, через прийняття закону, привілейованих умов діяльності для своєї політичної сили, або в якийсь інший спосіб [9, с. 35]. Указана позиція видається такою, що не зовсім точно відображає правову реальність в аспекті

можливості монарха реалізовувати свої прерогативи. Британська конституційна практика доводить суперечливість вказаної тези, оскільки останній випадок, коли монарх за власною ініціативою змістив Прем'єр-міністра з посади, датується 1783 р. [18, с. 88]. Тому за сучасних умов указана прерогатива монарха є відумерлою, що продемонстровано усталеною конституційно-правовою практикою діяльності владних інститутів Сполученого Королівства.

У зв'язку зі смертю короля Георга VI авторитетна газета «Таймс» 8 лютого 1952 р. писала: «Монархія нині ґрунтується на переконанні, що носій вищої влади має завжди бути вище політичної боротьби, оскільки він є втіленням життя й ідеалів всього народу, а не якоїсь окремої групи людей чи системи поглядів» [19, с. 183–184]. У даному контексті слід погодитися з В. Богданором, який зазначає, що прерогатива монарха та дискреційні повноваження королеви мають здійснюватися таким чином, щоб вони не могли породити звинувачення в упередженості монарха [16, с. 21].

Показовою в цьому контексті стала ситуація, яка пов'язана із відставкою в 1986 р. тодішнього міністра оборони в торійському Кабінеті Маргарет Тетчер, Майкла Хезлтайна. Останній подав у відставку на знак протесту проти відмови Прем'єр-міністра погодитися із «європейським» варіантом спасіння гвинтокрильної компанії «Вестланд», яка перебувала на межі банкрутства. М. Хезлтайн, як і багато інших державних діячів, вважав, що майбутнє Британії нерозривно пов'язано з ЄС, і якщо залишити Союз чи опинитися на його узбіччі, Британія приречена на ізоляцію

та відставання. Однак ця ситуація стала лише приводом для відставки міністра, а істинною причиною було те, що М. Хезлтайн, будучи фактично другою людиною в Консервативній партії та перебуваючи на посаді міністра в Кабінеті, був позбавлений найменшої можливості впливати на політику Уряду. Для нашого дослідження цікавим є те, що даний міністр, подавши у відставку і бажаючи привернути увагу королеви до авторитарних методів діяльності Прем'єр-міністра М. Тетчер, написав відкритого листа монарху. Його звернення було опубліковано в газеті «Таймс» 28 червня 1986 р., однак воно залишилося не лише без відповіді, а й без будь-якої реакції королеви [20, с. 282–283].

Свого часу відомий британський конституціоналіст середини ХХ ст. Айвор Дженінгс у подібному контексті визначав роль монарха як конституційного медіатора. Аргументуючи свою позицію прикладами із діяльності королеви Вікторії, науковець зазначав: «Королева може використовувати свій авторитет для врегулювання політичного конфлікту або для того, щоб зменшити злостивість Опозиції» [21, с. 382]. На відміну від попередніх монархів, Єлизавета II відіграла активну роль у політичному житті країни у виняткових випадках і то лише в період дії «старої» британської конституції, у цілому зберігаючи власну аполітичність та культивуючи незаангажованість інституту, який вона уособлює.

Висновки. Розглянуті вище випадки, в яких монарх теоретично міг застосувати дискреційні повноваження під час реалізації своїх прерогатив, за-

свідчують, що в умовах дії «нової британської конституції» монарша дискреція фактично втратила свою правову значимість. Цьому посприяла як законодавча діяльність Парламенту Великобританії, так і позиція королеви Єлизавети II, яка за нових умов відмовилася брати участь у політичному процесі формування Уряду навіть у тому випадку, коли мала право використати дискреційні повноваження при реалізації своєї прерогативи. Головними політичними факторами випадок 2010 р. був сприйнятий як прецедент, який формує правовий звичай, що дало можливість фактично сформувати нову конституційну угоду. Розглянуті вище випадки дають нам підстави стверджувати, що в період правління Єлизавети II реалізація королівських прерогатив фактично втратила дискреційний характер. Як наслідок, одним із важливих конституційно-правових спадків правління королеви Єлизавети II можна вважати її власну ініціативу бути максимально аполітичною. Обираючи між конституційною посадою глави держави та роллю глави нації, королева Єлизавета II фактично обрала останню.

Протягом епохи правління Єлизавети II монархія більше розглядається як символічний інститут, що уособлює єдиний британський народ. Для успіш-

ного виконання ролі національного лідера важливо, щоб монархія була незаангажованою і при цьому знаходилася вище партійної боротьби. Тому нині монархія, як ніколи до цього в історії Великобританії, є аполітичним інститутом з доволі обмеженими важелями впливу на Уряд та управління державою. Слід погодитися з Р. Блекберном, який зазначав, що «будь-яка особиста участь монарха в політичному процесі нині є застарілою і продовження теоретизування щодо наявності обставин, за яких суверен міг би використати дискреційні повноваження під час реалізації королівської прерогативи, створює значні небезпеки для монархії. Якщо монархія колись втрутиться чи заблокує реалізацію королівської прерогативи відповідно до прем'єрських рекомендацій, то цей інститут ризикує спровокувати ворожість у правлячій партії та Уряді. Подібне королівське втручання неминуче посварить монарха з партійно-політичною верхівкою країни і поставить під сумнів подальше існування монархії» [11, с. 168]. Чудово розуміючи всі ризики, з якими зіштовхується британська монархія в сучасному світі, Єлизавета II позиціонує інститут, який вона представляє, як національний символ єдності, що зберігає політичний нейтралітет.

Список використаних джерел

1. Bogdanor V. The Monarchy and the Constitution / V. Bogdanor. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – 328 p.
2. Шаповал В. Н. Британская конституция: политико-правовой анализ / В. Н. Шаповал. – Киев : Лыбидь, 1991. – 135 с.
3. Серьогіна С. Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики / С. Г. Серьогіна. – Х. : Право, 2011. – 768 с.
4. Ковалев И. Г. Экономика и современное государственно-политическое устройство Великобритании / И. Г. Ковалев. – М. : Перо, 2011. – 587 с.

5. De Keyser's Royal Hotel Ltd, Re [1920] UKHL 1 (10 May 1920) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1920/1.html>.
6. Конституционное право зарубежных стран : учебник / Н. В. Мишина, А. Р. Крусян, Д. Я. Гараджаев и др. – Харьков : Право, 2015. – 848 с.
7. Конституционное право зарубежных стран : учебник / под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма ИНФРА-М, 2013. – 1088 с.
8. Anson W. R. The law and custom of the constitution In Three Volumes. Vol. II: The Crown. Part I / by Sir William R. Anson. – Oxford : Clarendon Press, 1907. – 344 p.
9. Лузин В. В. Парламентская модель разделения властей (на примере Великобритании) / В. В. Лузин // Право и политика. – 2000. – № 6. – С. 27–37.
10. Bogdanor V. The New British Constitution / Vernon Bogdanor. – Oxford : Hart Publishing, 2009. – 334 p.
11. The British Constitution: Continuity and Change: A Festschrift for Vernon Bogdanor / edited by Matt Qvortrup. – Oxford : Hart Publishing, 2013. – 212 p.
12. Leyland P. Constitution of the United Kingdom: A Contextual Analysis / Peter Leyland. – 2nd Revised ed. – Portland : Hart Publishing, 2012. – 362 p.
13. Bagehot Walter. The English Constitution / Walter Bagehot. – 7-th ed. – L. : Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd, 1894. – 292 p.
14. Fixed-term Parliaments Act 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/14>.
15. Уэйд Э. и Филипс Дж. Конституционное право / Э. Уэйд и Дж. Филипс ; пер. с англ. А. С. Никифорова ; под ред. С. Б. Крылова. – М. : Изд-во Иностр. лит., 1950. – 588 с.
16. Bogdanor V. The Coalition and the Constitution / V. Bogdanor. – Oxford : Hart Publishing, 2011. – 162 p.
17. House of Commons Justice Committee. Constitutional processes following a general election / Fifth Report of Session 2009–10 // HC 396, para 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmselect/cmjust/396/396.pdf>.
18. Mackenzie K. R. The English Parliament / K. R. Mackenzie. – London : Penguin Books Ltd, 1959. – 208 p.
19. Политическая система Великобритании / под ред. и с предисл. Н. С. Крыловой. – М. : Юрид. лит., 1984. – 381 с.
20. Перегудов С. П. Самая влиятельная женщина. «Железная леди» Маргарет Тэтчер / С. Перегудов, А. Терентьев. – М. : Яуза : Эксмо, 2014. – 384 с.
21. Jennings I. Cabinet Government / I. Jennings. – Third edition. – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 587 p.

References

1. Bogdanor V. The Monarchy and the Constitution / V. Bogdanor. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – 328 p. [in English]
2. Shapoval V. N. (1991) *Britanskaia konstituciia: politiko-pravovoi analiz [British Constitution: political and legal analysis]*. Kiev Lybid [in Russian].
3. Serohina S. H. (2011) *Forma pravlinnia: pytannia konstytutsiino-pravovoi teorii ta praktyky [Form of government: the question of constitutional law theory and practice]*. Kh. Pravo [in Ukrainian].
4. Kovalev I. G. (2011) *Ekonomika i sovremennoe gosudarstvenno-politicheskoe ustroistvo Velikobritanii [The economy and the modern state and the political structure of the United Kingdom]*. M. Pero [in Russian].
5. De Keyser's Royal Hotel Ltd, Re [1920] UKHL 1 (10 May 1920). *bailii.org*. Retrieved from <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1920/1.html> [in English].
6. Mishina N. V., Krusian A. R., Garadzhaev D. Ia. (2015) *Konstitucionnoe pravo zarubezhnykh stran : uchebnik [The constitutional law of foreign countries: the textbook]*. Kharkov. Pravo [in Russian].
7. Baglaia M. V., Leibo Iu. I., Entina L. M. (Eds.) (2013) *Konstitucionnoe pravo zarubezhnykh stran : uchebnik [The constitutional law of foreign countries: the textbook]*. (3d ed.). M. Norma INFRA-M [in Russian].

8. Anson W. R. The law and custom of the constitution In Three Volumes. Vol. II: The Crown. Part I / by Sir William R. Anson. – Oxford : Clarendon Press, 1907. – 344 p. [in English].
9. Luzin V. V. (2000) Parlamentskaia model razdeleniia vlastei (na primere Velikobritanii) [Parliamentary model of separation of powers (for example, the UK)]. *Pravo i politika – Law and politics*. 6, 27–37 [in Russian].
10. Bogdanor V. The New British Constitution / Vernon Bogdanor. – Oxford : Hart Publishing, 2009. – 334 p. [in English].
11. The British Constitution: Continuity and Change: A Festschrift for Vernon Bogdanor / edited by Matt Qvortrup. – Oxford : Hart Publishing, 2013. – 212 p. [in English].
12. Leyland P. Constitution of the United Kingdom: A Contextual Analysis / Peter Leyland. – 2nd Revised ed. – Portland : Hart Publishing, 2012. – 362 p. [in English].
13. Bagehot Walter. The English Constitution / Walter Bagehot. – 7-th ed. – L. : Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd, 1894. – 292 p. [in English].
14. Fixed-term Parliaments Act 2011. *legislation.gov.uk*. Retrieved from <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/14>
15. Ueid E. & Fillips Dzh. (1950) *Konstitucionnoe pravo [Constitutional law]*. (A. S. Nikiforova, Trans.). S. B. Krylova (Ed.). M. Izd-vo Inostr. lit. [in Russian].
16. Bogdanor V. The Coalition and the Constitution / V. Bogdanor. – Oxford : Hart Publishing, 2011. – 162 p. [in English].
17. House of Commons Justice Committee. Constitutional processes following a general election / Fifth Report of Session 2009–10 // HC 396, para 19. *publications.parliament.uk*. Retrieved from <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmselect/cmjust/396/396.pdf>
18. Mackenzie K. R. The English Parliament / K. R. Mackenzie. – London : Penguin Books Ltd, 1959. – 208 p. [in English].
19. Krylovoi N. S. (Eds.) (1984) *Politicheskaiia sistema Velikobritanii [The political system of Great Britain]*. M. Iurid. lit. [in Russian].
20. Peregudov S. P., Terentev A. (2014) *Samaia vliiatelnaia zhenshchina. «Zheleznaia ledi» Margaret Thatcher [The most powerful woman. «Iron Lady» Margaret Thatcher]*. M. Iauza Eksmo [in Russian].
21. Jennings I. Cabinet Government / I. Jennings. – Third edition. – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 587 p. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 18.05.2016.

Бруслик А. Ю., аспирант кафедри державного будівництва, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Харків
e-mail: bruslex7@gmail.com
ORCID 0000-0002-4217-2586

Конституционно-правовая трансформация британской монархии в новую эпоху Елизаветы II (статья первая)

В статье исследованы основные элементы конституционно-правового статуса британского монарха. В частности, рассмотрена совокупность конституционных ролей, выполняемых британской королевой в Новейшее время, а также прерогативы британского монарха. Основное внимание уделено специфике реализации политических прерогатив и наличию в данном аспекте у королевы дискреционных полномочий. Рассмотрены некоторые причины конституционных кризисов и характер поведения в таких случаях британского монарха. Например, кризис, вызванный принятием законодательства, и реализация монархом права законодательного вето, роспуск монархом Парламента и назначения Премьер-министра в условиях избрания на всеобщих выборах «подвешенного» Парламента. Обоснован вывод о том, что в результате позиции королевы Елизаветы II

в условиях действия «новой» британской конституции королевская дискреция в аспекте реализации политических прерогатив фактически нивелирована.

Ключевые слова: конституционно-правовой статус монарха, Корона, королевские прерогативы, монаршая дискреция, королева Елизавета II, трансформация.

Bruslyk O. Y., postgraduate student, the Department of State Construction, Yaroslav the Wise National Law University, Ukraine, Kharkov
e-mail: bruslex7@gmail.com
ORCID 0000-0002-4217-2586

**Constitutional-Law Legal Transformation of the British Monarchy
in the New Era of Elizabeth II (the First Article)**

The article focuses on the basic elements of the constitutional-law status of the British monarch. In particular, author consider the complex of the constitutional roles by the British Queen in modern times. The article focuses on specific features realization the prerogatives of the British monarch. In this context, the article presents detailed study of the implementation of political prerogatives and the presence of this aspect of the Queen of discretionary powers. The author analyzes some moments where the monarch in theory possessed any residual discretionary powers in the moment of constitutional crisis or political difficulties. For example, constitutional crisis arisen with respect to the passage of legislation (royal assent), the timing of a general election (royal power of dissolution of Parliament) and prime ministerial appointment (where a single party fails to obtain an overall majority at an election, or a Prime Minister leaves office mid-term). The conclusion is that as a result of Queen Elizabeth II position under the action of the «new» Constitution of the British royal aspect of discretion in the implementation of political prerogatives virtually leveled. If the monarchy were ever to intervene and block prime ministerial advice, the institution would run the serious risk of meeting hostility from the political party then in government. Such royal intervention would the cast doubt on existence of the monarchy.

During the era of the reign of Elizabeth II monarchy increasingly seen as a symbolic institution that represents the British people. For successful performance as a national leader is important that the monarchy was unbiased and thus is above party struggles. So now the monarchy as never before in British history, is unpolitical institution with rather limited leverage on government and governance.

Key words: constitutional-law status of the monarch, Crown, royal prerogative, royal discretion, Queen Elizabeth II, transformation.